

O MENSCH! GIB ACHT!

SYMFONIE NR. 3 IN D (1893-1896)

- Kräftig entschieden
- Tempo di menuetto
- Comodo. Scherzando
- Sehr langsam - Misterioso
- Lustig im Tempo und keck im Ausdruck
- Langsam – Ruhevoll – Empfundener

Aan het einde van de negentiende eeuw geniet Gustav Mahler een groot aanzien als dirigent. Als componist staat hij echter niet erg hoog aangeschreven. Het publiek blijft weg en de critici laten zich niet erg positief uit over zijn composities. Beroemd is Mahlers voorspelling 'Mijn tijd zal komen – vijftig jaar na mijn dood.' Toch hoeft hij niet zo lang te wachten: al op 9 juni 1902 zal het tij voor de componist Gustav Mahler definitief keren.

Overweldigende natuur

Voor Mahler zijn de zomermaanden, die hij in de Alpen doorbrengt, heilig. Ver weg van het drukke leven aan de Hamburgse opera vindt hij te midden van de imposante natuur de rust om te componeren. Speciaal hiervoor laat hij in 1893 aan de oevers van de Attersee bij Steinbach een klein huisje bouwen, waar hij zich dagelijks – vanaf half zeven 's ochtends – terugtrekt om te componeren. Daar begint hij in de zomer van 1895 aan zijn Derde symfonie, een groots aangelegd, zesdelig werk, waarin de componist een ode aan de door God geschapen natuur brengt. Net als in zijn Eerste klinkt ook hier 'immer und überall Naturlaut.'

De opzet van deze symfonie, die Mahler van begin af aan duidelijk voor ogen staat, is ambitieus: met alle hem ter beschikbaar staande middelen en mogelijkheden wil hij de verschillende stadia in de evolutie verklanken; te beginnen met inerte materie, zoals rotsen en stenen, vervolgens de flora, de fauna en de Mens en ten slotte

de allesoverstijgende universele Liefde. Als Mahler aan het einde van de zomer terugkeert naar Hamburg kan hij terugkijken op een uiterst productieve zomer: hij heeft maar liefst vijf delen van de Derde voltooid. Het openingsdeel wil hij de daaropvolgende zomer schrijven, maar als hij in juni 1896 weer in Steinbach arriveert, merkt hij tot zijn grote schrik dat hij zijn schetsen voor de Derde in Hamburg heeft laten liggen. Hij verzoekt een vriend zijn manuscripten op te sturen: acht dagen lang wacht Mahler in spanning af of zijn werk ook veilig op zijn vakantieadres zal aankomen. Begin augustus kan hij echter trots melden dat zijn werk 'fix und fertig ist'.

Het universum klinkt

Aan de sopraan Anna van Mildenburg, zijn toenmalige vriendin, schrijft Mahler regelmatig over de symfonie. Ze moet zich een 'dusdanig groot werk voorstellen, waarin zich inderdaad de hele wereld spiegelt – ik ben als het waren, slechts een instrument waarop het universum speelt.' Hij stuurt haar in diezelfde brief van 28 juni 1896 ook een programma van de symfonie:

I. Wat het rotsgebergte mij vertelt –

De zomer marcheert binnen!

'Let wel – en de rest van de wereld zal het ook moeten ervaren: dit zijn slechts de eerste twee delen van mijn symfonie,' merkt hij laconiek op.

Hierna volgen:

II. Wat de bloemen in de weide mij vertellen

III. Wat de dieren in het bos mij vertellen

IV. Wat de mens mij vertelt

V. Wat de engelen mij vertellen

VI. Wat de liefde mij vertelt

Als mogelijke titel voor de symfonie geeft hij: *Die fröhliche Wissenschaft – Ein Sommermittagstraum!* Een dag later voorspelt hij haar dat zijn 'symfonie iets zal zijn zijn dat *de wereld nog niet eerder heeft gehoord*. In haar krijgt de hele Natuur zelf een stem en verklapt zij haar diepste geheimen – geheimen die men zich waarschijnlijk alleen in een droom kan voorstellen. Geloof me, bij sommige passages krijg ik het waarlijk benauwd en heb ik niet het idee dat ik degene ben dit het heeft geschreven. Ook waarschuwt hij haar dat zijn luisteraars tijd nodig zullen hebben om al deze noten te kraken.

Noten kraken

Mahler heeft zijn Derde symfonie geschreven voor een groot symfonieorkest: viervoudig hout, acht hoorns, vier trompetten, vier trombones en een tube, uitgebreid slagwerk, een sterk bezette groep strijkers en een *Fernorchster* bestaande uit een flügelhorn en meerdere kleine troms. In het vierde deel voegt zich een altiste zich bij het orkest en in het vijfde deel een groot dameskoor en, 'in de hoogte opgesteld' vier klokken en een kinderkoor.

De symfonie valt uiteen in twee gedeelten – 'Zwei Abtheilungen' zoals Mahler schrijft. Het openingsdeel, dat ongeveer veertig minuten duurt, vormt het eerste gedeelte. De overige vijf delen vormen samen het tweede gedeelte, dat ruim een uur duurt. In het eerste gedeelte schildert Mahler de duisternis en de chaos van de levensloze natuur die langzaam maar zeker tot leven komt. Een markante solopassage voor trombone kondigt de komst van de zomer aan: de troosteloze winter maakt plaats voor een krachtige, levenslustige en stralende zomer.

Het tweede gedeelte – Mahlers eerbetoon aan de natuur en het leven – begint met een vredig menuet waarin Mahler de bloemenpracht rondom zijn *Komponierhäuschen* in klanken weet te vangen. Het daaropvolgende Scherzo is gebaseerd op een van Mahlers *Wunderhorn*-lieder, *Ablösung im Sommer*, waarin een koekoek en een nachtegaal hun lied zingen. De posthoorn kondigt de komst van de Mens aan.

In het vierde deel laat Mahler een altiste Friedrich Nietzsches 'Midernachtslied' uit *Also sprach Zarathustra* zingen: 'O Mensch" Gib acht! Was spricht, die tiefe Mitternacht?' Het is een donker en dramatisch nachtlid waarin de Mens de Waarheid ervaart en een hogere vorm van bestaan erkent in de kinderlijke puurheid die het vijfde deel overheerst. In dit deel zingt een dameskoor 'Es sungen drei Engel', een tekst uit de verzameling volkspoëzie *Des Knaben Wunderhorn*.

De engelen verhalen van de verlossing van Petrus' zonden. Het kinderkoor imiteert het luiden van de klokken tijdens het ochtengloren. Het vijfde deel, 'Langsam im Tempo und keck im Ausdruck', is met zijn vijf minuten het kortste deel van de symfonie, maar Mahler stelt hier de meeste musici op. Zijn Derde symfonie sluit Mahler af met een ruim twintig minuten durend, verlossend Adagio. Een gedragen en lyrische beweging groeit gestaag naar een melodische uitbarsting, naar een enorme apotheose van Mahlers natuursymfonie. Aan eerder genoemde Anna von Mildenburg omschrijft Mahler de finale van de Derde als volgt en vat hij de symfonie nog eens samen: 'Vader, zie mijn wonden aan! Laat geen van Uw schepselen ver loeren gaan! is het motto van dit deel [...] Eigenlijk zou ik dit deel ook "Wat God mij vertelt" kunnen noemen. Let wel: in de betekenis dat God alleen als "liefde" opgevat kan worden. En zo vormt mijn werk een omvangrijk muzikaal gedicht, waarin alle stadia van de ontwikkeling in een geleidelijk stijgende lijn in elkaar overgaan. – Het begint bij de levenloze natuur en verheft zich tot de liefde van God!'

De noten van de Derde symfonie blijken minder moeilijk te kraken dan Mahler heeft verwacht. Het publiek reageert enthousiast na het horen van deze mammoetsymfonie: de wereldpremière van de (complete) Derde symfonie op 9 juni 1902 in Krefeld was een ware triomf voor Mahler. Eindelijk vestigt hij definitief zijn naam als componist. Een van de aanwezigen in het publiek is de chef-dirigent van het Concertgebouworkest, Willem Mengelberg. Onder de indruk van de monumentale compositie nodigt hij Mahler uit om eigen werk met het Amsterdamse orkest uit te voeren. Het is het begin van de wereldberoemde Mahler-traditie van het Concertgebouworkest.

Henriette Straub